

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

СИДОРЕНКО НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 37-054.57(477-18)"192/193"(043.3)

**РОЗВИТОК ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН
У ПІВНІЧНО-СХІДНІЙ УКРАЇНІ
У 20-Х–30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Суми – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Осьмук Наталія Григорівна,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
доцент кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Ткаченко Андрій Володимирович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри педагогічної майстерності
та менеджменту імені І. А. Зязюна;

кандидат педагогічних наук, професор
Березюк Олена Станіславівна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри педагогіки.

Захист відбудеться 29 березня 2019 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 214.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано 28 лютого 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку України проблема освіти національних меншин постає з особливою гостротою. Вагомого значення для міжнаціональної злагоди в поліетнічному суспільстві, формуванні компетентностей демократичного громадянства, зокрема етнічної толерантності, набуває позитивний досвід створення та функціонування закладів освіти для національних меншин, що зумовлює потребу в системному дослідженні історичних надбань у маловивчених регіонах. Вивчення розвитку освіти національних меншин на території Північно-Східної України, де у 20-х–30-х рр. XX ст. було досягнуто суттєвих успіхів в окресленій сфері, сприятиме формуванню цілісного уявлення про генезу становлення вітчизняної національної освіти.

Необхідність пошуку ефективних засобів вирішення національного питання в освіті, вибору оптимальних шляхів забезпечення соціальної справедливості та якості освіти кожного громадянина країни підтверджено у таких документах світового, європейського та національного рівнів, як: Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.); Європейська рамкова конвенція про захист національних меншин (1995 р.); Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (2010 р.); Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.); Закон України «Про освіту» (2017 р.), Концепції «Нова українська школа» (2016) та ін.

Проблеми генези освіти національних меншин в Україні висвітлювалися у працях О. Бистрицької, Л. Войналович, О. Войналович, С. Очеретянко, Н. Кротік, А. Кузьменко, Л. Якубової, Б. Чирко, С. Шевченко. У контексті відображення процесу етнонаціонального розвитку окремих регіонів України здійснено дисертаційні дослідження таких науковців: І. Задерейчук, О. Данильченко, Ю. Демура, І. Міронова, В. Пилипенко (Півдня України); О. Жуковський, П. Слободянюк (Правобережної України); І. Кавун, Л. Місінкевич, В. Нестеренко, А. Суровий (Поділля); Ю. Кондратюк, В. Надольська, Н. Рудницька, Н. Сейко (Волині); І. Мартинчук, О. Обидьєнова, О. Сучкова (Донбасу); Р. Шарібжанов, І. Мухіна, О. Гончарова (Харківщини).

Розвиток сучасної історико-педагогічної науки, що характеризується появою нових методологічних підходів, розширенням джерельної бази через залучення невідомих і маловідомих джерел, створює умови для цілісного вивчення окресленої проблеми і зменшення як «білих плям» в історії освіти всієї України, так і малодосліджених її регіонів. Дослідження передбачає з'ясування особливостей розвитку цілісної мережі освітніх установ для дітей дошкільного віку, закладів інтернатного типу, трудових шкіл, професійних навчальних закладів та установ політосвіти національних меншин, що входили до відомства НКО УСРР.

Доцільність вивчення освіти національних меншин Північно-Східної України 20-х–30-х років XX ст. підтверджується необхідністю вирішення таких *суперечностей* між:

– актуальною потребою українського суспільства, сучасний етап розвитку якого характеризується інтенсифікацією процесів націєтворення, в об'єктивних

знаннях щодо історії освіти національних меншин, та недостатністю вивчення й осмислення означеного історико-педагогічного явища;

– наявністю репрезентативної джерельної бази досліджуваної проблеми та відсутністю її системного аналізу в сучасній історіографії;

– інтенсивним розвитком української історико-педагогічної регіоналістики та недостатнім висвітленням в означеній галузі історико-педагогічного знання досліджень Північно-Східного регіону країни, зокрема з проблем освіти національних меншин.

Ураховуючи актуальність проблеми та відсутність системного дослідження щодо становлення й розвитку освіти національних меншин Північно-Східної України, сформульовано тему дослідження **«Розвиток освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках ХХ століття»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою комплексної теми кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Інноваційні підходи до управління якістю освіти» (реєстраційний номер 0113U004660).

Тему дисертації затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 6 від 28.12.2015 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою із координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 2 від 23.02.2016 р.).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні теоретичних та організаційно-педагогічних засад розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні в 20-х–30-х роках ХХ століття.

Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких **завдань**:

1. Обґрунтувати теоретичні засади дослідження розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 1920-х–1930-х рр.

2. Визначити організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у дошкільних установах і закладах інтернатного типу досліджуваного періоду.

3. Схарактеризувати організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у трудових школах досліджуваного періоду.

4. Розкрити організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у закладах професійної освіти досліджуваного періоду.

5. Виявити організаційно-педагогічні засади освітньої діяльності політосвітніх установ для національних меншин у Північно-Східній Україні (20–30 ті роки ХХ століття).

Об'єкт дослідження – система освіти УСРР 1920-х–1930-х рр.

Предмет дослідження – теоретичні та організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках ХХ століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 20-х–30-х років ХХ ст. *Нижньою межею* визначено грудень 1919-го року, – час проголошення

резолуції «Про радянську владу на Україні», згідно з якою гарантувалося право трудящих мас навчатися і розмовляти рідною мовою. *Верхня межа* обумовлена прийняттям постанови РНК УРСР «Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів та класів у школах, технікумах і вузах УРСР» (1938 р.), що призвело до згортання й занепаду діяльності освітніх закладів національних меншин.

Територіальні межі дослідження охоплюють простір сучасного Північно-Східного регіону України, а саме тієї його частини, що на початок 20-х років ХХ століття було представлено територією Харківської та Чернігівської губерній. Вибір територіального простору пов'язаний із достатньою репрезентованістю закладів освіти національних меншин, що стали предметом вивчення.

Методологічною основою дослідження є загальні засади теорії наукового пізнання, діалектичні принципи взаємозв'язку і взаємообумовленості явищ науковості, історизму, об'єктивності і системності, культуровідповідності, єдності теорії і практики, національних і загальнолюдських цінностей. Основоположними стали системний, історико-педагогічний та регіональний підходи до вивчення теорії й практики розвитку освіти національних меншин як історико-педагогічного явища.

Теоретичну основу дослідження становлять: концептуальні положення теорії та методології сучасної вітчизняної історико-педагогічної науки (О. Антонова, Л. Березівська, Л. Ваховський, Б. Год, Н. Гупан, Н. Дічек, С. Золотухіна, В. Курило, О. Михайличенко, Г. Ніколаї, О. Огієнко, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, А. Ткаченко та ін.); дослідження з історії національного шкільництва та культурно-освітнього розвитку національних меншин України (О. Бистрицька, Л. Войналович, О. Войналович, О. Рафальський, Б. Чирко, С. Шевченко, Л. Якубова та ін.); методологічні основи історико-красознавчих досліджень (В. Бугрій, Л. Вовк, Т. Завгородня, С. Золотухіна, Л. Корж-Усенко, М. Левківський, Н. Побірченко та ін.); методологічні основи теорії управління закладами освіти (О. Козлова, В. Луговий, Т. Сорочан, Є. Хриков та ін.).

Методи дослідження: *загальнонаукові* – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, які застосовувалися для опрацювання історичної, філософської, психолого-педагогічної літератури, законодавчих актів, архівних документів з метою здійснення класифікації джерел та характеристики історіографії проблеми; *конкретно-наукові* – термінологічний, що дозволив встановити сутнісні ознаки ключових понять дослідження («національні меншини», «освіта національних меншин», «розвиток освіти національних меншин»); конструктивно-генетичний, за допомогою якого схарактеризовано процес дослідження проблеми розвитку освіти національних меншин в українській педагогічній думці та розроблено періодизацію її вивчення; хронологічний та історико-ретроспективний, що дозволили виокремити етапи розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні в 20-х–30-х роках ХХ століття; системно-структурний, структурно-функціональний та порівняльно-зіставний, що уможливили розкриття особливостей організаційно-педагогічних засад різних типів закладів освіти

національних меншин у Північно-Східній Україні в 20-х–30-х роках ХХ століття на різних етапах їх розвитку; *емпіричні* – інтерв'ю, бесіди, що застосовувалися для розширення фактологічної бази дослідження.

Основу джерельної бази дослідження становлять:

- матеріали архівних фондів: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), державних архівів Сумської (ДАСО), Харківської (ДАХО) та Чернігівської (ДАЧО) областей;
- офіційно-нормативна документація (постанови, декрети, положення, навчальні програми, інструкції з питань освіти та освіти національних меншин);
- статистичні матеріали (матеріали переписів населення, матеріали до опису округ, статистичні довідники);
- періодичні видання: «Вісті ВУЦВК», «Револуция и национальности», «Харківський пролетарій», «Знамя советов», «Червоний стяг», «дер Штерн», «Юнге Гвардіє», «Зай Цейт», «Дас Нойє Дорф», «дер Емес», «Комфон» «Серп», «Глас Млодзежі», «Шлях освіти», «Радянська школа» тощо;
- матеріали особистого походження (мемуари, спогади, матеріали інтерв'ю) та матеріали краєзнавчих і громадських організацій національних меншин.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* з'ясовано теоретичні та організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках ХХ століття як історико-педагогічного явища. У контексті обґрунтування теоретичних засад дослідження виявлено стан наукового розроблення проблеми та виокремлено періоди її вивчення у вітчизняній історіографії; розроблено періодизацію розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у досліджуваній період. Визначено організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у дошкільних установах (дитячі садки, дитячі майданчики), закладах інтернатного типу (денні дитячі будинки, дитячі будинки), трудових школах (першого та другого ступеня), закладах професійної освіти (короткострокові та вищі педагогічні курси, педагогічні курси перепідготовки, професійно-технічні школи, кустарно-ремісничі навчальні майстерні, професійно-технічні школи фабрично-заводського учнівства, професійно-технічні школи кустарно-промислового учнівства, технікуми та національні сектори при технікумах), політосвітніх установах (школи ліквідації неписьменності, школи для малограмотних та вечірні школи підвищеного типу, клуби, хати-читальні, сільбуди, червоні кутки, бібліотеки) досліджуваного періоду в сукупності динамічних характеристик нормативної бази діяльності, особливостей змісту та форм освітньо-виховної роботи, учнівського самоврядування, кадрового забезпечення, фінансування та тенденцій розвитку.

Уточнено й конкретизовано сутність понять «національні меншини», «освіта національних меншин», «розвиток освіти національних меншин».

Подальшого розвитку набуло історико-педагогічне знання про особливості реалізації освітньої політики коренізації щодо національних меншин у Північно-Східній Україні в 20-х–30-х роках ХХ століття.

До наукового обігу введено раніше не опубліковані архівні документи та маловідомі джерела, пов'язані з проблемою дослідження розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні в 20-х–30-х роках ХХ століття.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у тому, що вони використані для збагачення навчальних курсів майбутніх учителів і підготовки наукових, методичних праць (історія педагогіки, порівняльна педагогіка, методика виховної роботи, педагогічне краєзнавство) у педагогічних ЗВО України. Матеріали дослідження можуть бути використані у навчально-виховній роботі з учнями національних шкіл (класів); стати інформаційним джерелом підготовки вчителів для шкіл національних меншин; взяті до уваги при формуванні концептуальних засад національно-культурної політики, форм і методів її реалізації у визначеному регіоні.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Мукачівського державного університету (довідка № 924 від 08.06.2018 р.), Класичного приватного університету (довідка № 612 від 01.06.2018 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 261 від 31.05.2018 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 1308 від 04.06.2018 р.), Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 532 від 29.05.2018 р.).

Апробація отриманих результатів дослідження здійснювалася на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» (Суми, 2016), «Актуальні питання професійної підготовки майбутніх учителів технологій та інженерів-педагогів у вищих навчальних закладах» (Глухів, 2015), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2015), «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (Суми, 2016), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2016), «Модернізація содержания образования в условиях индустриально-инновационного развития ТИПО» (Казахстан, Шимкент, 2017), «Actual Problems of Science and Education – APSE 2017» (Угорщина, Будапешт, 2017), «Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції» (Мукачево, 2017), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2017), «Використання медіа-технологій у підготовці вчителів: європейський та вітчизняний досвід» (Глухів, 2018), «Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти ХХІ століття» (Суми, 2018), «Університет А. С. Макаренка: імідж, мобільність та європейські перспективи» (Суми, 2018); *всєукраїнських* – «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції» (Київ, 2016), «Дошкільна освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Глухів, 2017); «Слобожанщина в 1917–1921 рр.: вимір революції» (Суми, 2017). Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (2015–2018 рр.).

Публікації. Основні положення і результати дослідження висвітлено у 15 публікаціях, із них 1 розділ монографії, 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому зарубіжному виданні, 8 праць апробаційного характеру.

Особистий внесок здобувача у публікації, написаній у співавторстві, полягає в з'ясуванні, на основі архівних джерел, особливостей навчально-виховного процесу в дитячих будинках національних меншин Чернігівської губернії (20-30-ті рр. XX ст.) [3].

Структура та обсяг роботи. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (783 найменувань, з них 299 – архівних) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 323 сторінок, основний зміст викладено на 194 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і ступінь наукового розроблення проблеми; сформульовано мету, об'єкт, предмет, завдання; вказано методи дослідження; визначено теоретико-методологічну і джерельну базу, хронологічні та територіальні межі, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів; наведено відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, публікацій, структури та обсягу дисертації; визначено особистий внесок здобувача.

У першому розділі «**Теоретичні засади дослідження розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках XX століття**» виявлено стан наукової розробленості проблеми, здійснено періодизацію її вивчення у вітчизняній історіографії, визначено критерії та етапи розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках XX століття, схарактеризовано поняттєво-термінологічний апарат дослідження.

Здійснений аналіз стану наукового дослідження проблеми розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках XX століття підтвердив її значення для сучасної історико-педагогічної галузі знань.

Застосування конструктивно-генетичного методу щодо наявної історіографічної та джерельної бази дозволило здійснити авторську періодизацію історіографії досліджуваної проблеми. Узагальнення праць першого періоду – «Наміри та дії»: 1920-ті – початок 30-х років XX ст., показало, що переважна більшість із них демонструвала загальнодержавні орієнтири та досягнення радянської влади у національному та культурно-освітньому питаннях. Роботи означеного періоду характеризувалися заполітизованістю, домінуванням загальноописового характеру та обмеженістю наукового аналізу. Цінність видань визначалася значним масивом фактологічного матеріалу, що став основою для подальших наукових розвідок.

Порівняльно-зіставний аналіз досліджень другого періоду – «Згортання та занепад»: середина 30-х років – початок 80-х років XX ст., показав, що в умовах зміни політичних орієнтирів у бік згортання політики коренізації і подальшого ствердження тоталітарного режиму реальний стан освіти національних меншин приховувався, у тематиці робіт з досліджуваної проблематики переважали

демонстрація «прогресивного розвитку» освіти в країні, ідеологема злиття націй і формування нової спільноти – «єдиного радянського народу».

Порівняльний аналіз та систематизація робіт третього періоду – «Відродження»: друга половина 80-х років – початок 90-х років XX ст., засвідчили початок формування підвалин української наукової історіографії з проблеми розвитку освіти національних меншин. Як результат подолання тотальної цензури наукових робіт, в умовах розширення джерельної бази науковці по-новому підійшли до аналізу радянської культурно-освітньої політики у цілому та освіти національних меншин зокрема.

Узагальнення та аналіз видань четвертого періоду – «Якісного оновлення»: початок 90-х років XX ст. – початок XXI ст., виявили тенденції до виокремлення проблеми освіти національних меншин як об'єкта наукових досліджень, конкретизації досліджуваної проблематики з огляду на національну складову, появи регіональних досліджень.

Систематизація праць п'ятого періоду – «Переосмислення»: 2014 р. – по теперішній час показала, що використання принципів національного плюралізму, застосування сучасних методологічних підходів та критичного аналізу нагромадженого масиву робіт сприяло появі у вітчизняній науці нових векторів вивчення окресленого питання. За ними освіта національних меншин розглядається як засіб налагодження національної злагоди та збереження національної самобутності кожної нації у поліетнічному суспільстві.

Аналіз та систематизація джерельної бази окресленої проблеми дали змогу виокремити такі видові групи джерел: архівні матеріали, статистичні матеріали, періодичні видання, офіційно-нормативна документація, документи особистого походження.

Застосування хронологічного та історико-ретроспективного методів дозволило здійснити періодизацію процесу розвитку освіти національних меншин Північно-Східної України у 20-х–30-х роках XX століття. Критеріями періодизації визначено зміни у нормативно-правових засадах, змісті, організації навчально-виховної роботи, науково-методичному та матеріальному забезпеченні освіти національних меншин Північно-Східної України. Відповідно до зазначених критеріїв визначено такі етапи: перший етап (1919–1922 рр.) – формування та впровадження освітньої політики щодо національних меншин, створення нормативно-правового підґрунтя її реалізації, розбудова мережі освітніх установ національних меншин різних типів; другий етап (1922–1925 рр.) – активізація національно-освітньої політики у світлі реалізації ідей коренізації (XII з'їзд РКП(б)), скорочення закладів освіти національних меншин в умовах відсутності державного фінансування; третій етап (1925–1938 рр.) – від максимального розвитку освіти національних меншин за рахунок розширення мережі освітніх закладів, покращення їх матеріально-технічного стану, підвищення кваліфікації педагогічних працівників, удосконалення методичного забезпечення мовами національних меншин, до занепаду в умовах згортання політики коренізації. Запропонована періодизація стала підставою для з'ясування особливостей розвитку освіти національних меншин у різних типах навчальних закладів Північно-Східної України протягом 20-х-30-х років XX століття.

Використання методу термінологічного аналізу дозволило встановити, що у міжнародній політичній та науковій спільноті відсутнє загальноприйняте визначення поняття «національні меншини». Аналіз різних підходів щодо сутнісних характеристик ключового терміна дозволив виділити та узагальнити низку ознак, які є складовими частинами дефініції: кількісна ознака, ознака «не домінування», наявність громадянства, темпоральна ознака, ознака самотності, етнічна солідарність. На їх основі сформульовано авторське визначення поняття. Національні меншини – це група громадян, відмінна від більшості за етнічним походженням, яка традиційно (не менше 100 років) проживає на території даної країни, перебуває у не домінуючому стані та кількісній меншості щодо титульної нації або становить менше 50% усього населення, має сталі спільні етнічні, мовні, культурні характеристики, що відрізняють її від решти населення, і виявляє бажання зберігати й розвивати свою етнокультурну ідентичність. Категорію «освіта національних меншин» нами визначено як складне соціокультурне та педагогічне явище – цілеспрямований й організований процес і результат засвоєння досвіду, що полягає у збереженні і розвитку етнічних традицій та культури національних меншин у процесі навчально-виховної діяльності рідною мовою. У контексті проблеми дослідження визначено сутність історико-педагогічного явища «розвиток освіти національних меншин» як тривалого у часі процесу змін у законодавчих й організаційно-педагогічних засадах, що зумовлюють засвоєння досвіду, спрямованого на збереження і розвиток етнічних традицій та культури національних меншин під час здійснення навчально-виховної діяльності рідною мовою.

Таким чином, у контексті окреслення теоретичних засад дослідження розвитку освіти національних меншин Північно-Східної України у 20-х–30-х роках ХХ століття виявлено стан наукового розроблення проблеми, запропоновано періодизацію вивчення історіографії, визначено критерії та етапи розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні досліджуваного періоду, подано визначення провідних категорій дослідження.

У другому розділі **«Організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у закладах соціального виховання та професійної освіти у Північно-Східній Україні (20–30-ті роки ХХ століття)»** з'ясовано нормативно-правове забезпечення, особливості змісту, форм і методів освітньо-виховної роботи у закладах соціального виховання та професійної освіти досліджуваного періоду, схарактеризовано кадрове забезпечення освітніх установ національних меншин.

На основі регіонального підходу, за допомогою методів хронологічного та історико-ретроспективного аналізу доведено, що на першому етапі (1919–1922 рр.) розвитку освіти національних меншин у закладах соціального виховання та професійної освіти створено нормативно-правову базу (постанови НКО УСРР «Про соціальне виховання дітей», «Про впровадження в життя 7-річної єдиної трудової школи», Кодекс Законів про Народну Освіту УСРР та ін.), що визначала пріоритетність навчання рідною мовою. В основу реалізації освітньої реформи покладено професійно-технічну освіту, центральне місце в

системі соціального виховання займав дитячий будинок, а школа визначалася основним місцем навчання.

Виявлено, що на зазначеному етапі було створено перші суспільні масові установи соціального виховання для дітей дошкільного віку та заклади інтернатного типу національних меншин. На етапі становлення закладів соціального виховання національних меншин відбулося розгортання масштабної антирелігійної компанії та організовано заходи з ліквідації усіх освітніх установ релігійного спрямування досліджуваного регіону. Одночасно проведено уніфікацію шкільних установ шляхом формування єдиної трудової школи та створення мережі трудових шкіл національних меншин. В основу нової мережі установ соціального виховання покладено засади трудової і професійної спрямованості освітнього процесу, що ґрунтувалися на принципах педоцентризму та зв'язку навчання з життям.

Історико-ретроспективний метод аналізу нормативних джерел дозволив з'ясувати, що загальне керівництво установами соціального виховання та професійної освіти національних меншин здійснювалося Народним комісаріатом освіти УСРР та його центральними органами: Головним комітетом соціального виховання дітей, Головним комітетом професійної і спеціально-наукової освіти та Радою національних меншин при колегії Наркомосу.

За допомогою структурно-функціонального методу визначено основні типи установ соціального виховання та професійної освіти національних меншин, що функціонували на території Північно-Східної України у досліджуваній період: дитячі садки, дитячі майданчики, денні дитячі будинки, дитячі будинки, трудові школи (першого та другого ступеня), короткострокові та вищі педагогічні курси, педагогічні курси перепідготовки, професійно-технічні школи, кустарно-ремісничі навчальні майстерні.

Застосування системно-структурного, порівняльного методів та аналізу історико-педагогічної літератури й архівних джерел дозволили встановити, що виховання в дошкільних установах та закладах інтернатного типу для національних меншин здійснювалося за такими напрямками: трудове виховання, художньо-естетичне, фізичне та соціалістичне виховання. З'ясовано, що зміст освіти в трудових школах для національних меншин включав загальноосвітній, трудовий, політичний та національний компоненти.

У процесі аналізу та систематизації архівних джерел конкретизовано організаційно-методичні засади освітнього процесу, визначено форми та методи навчання. Доведено, що організаційно-методичне забезпечення дошкільних установ та закладів інтернатного типу національних меншин характеризувалися організацією групового та колективного навчання, гуртковою роботою, самообслуговуванням та самозабезпеченням (робота в комісіях, в майстернях, на присадибних ділянках). Основними методами роботи були ігри, лекції, бесіди, змагання. У трудових школах поширеними організаційними формами навчальної роботи були класно-урочне навчання, групова та клубно-гурткова робота. Серед методів навчання школярів переважали розповідь, пояснення, спостереження, дослідницький, екскурсійний та краєзнавчий. Організація освітнього процесу у професійно-освітніх закладах

національних меншин передбачала класно-урочне навчання, самоосвітню роботу, навчальні практики, стажування, гурткову роботу. Пошуки нових методів навчання зумовили запровадження лекції-бесіди, дискусії та екскурсійного методу.

За допомогою порівняльно-зіставного методу виявлено, що на другому етапі (1922–1925 рр.) відбулося закріплення правового статусу освітніх установ національних меншин та створено політично сприятливі умови їх розвитку. Рушійною силою формування основних засад розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-30-х роках XX століття і провідним фактором нового етапу в національно-культурному питанні стала політика коренізації проголошена XII з'їздом РКП(б) (17–25 квітня 1923 р.). Визначним документом, що активізував реалізацію політики коренізації, став декрет ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови», ухвалений 1 серпня 1923 року.

Доведено, що через брак фінансування відбулося загострення проблеми матеріально-технічного та дидактичного забезпечення установ соціального виховання та професійної освіти. Робота трудових шкіл національних меншин цього етапу здійснювалася в умовах відсутності необхідного оснащення, підручників мовами національних меншин, нестачі приміщень, введення плати за навчання тощо. Набагато гіршим було матеріально-технічне забезпечення дитячих будинків. Як результат фінансової кризи та антирелігійної компанії відбулося скорочення кількості установ соціального виховання національних меншин досліджуваного регіону. Проте одночасно було створено умови певної освітньої автономії на місцях, що полягала у можливості губерніяльних відділів народної освіти самостійно варіювати розподіл навчальних годин та наповнювати зміст комплексів. Аналогічною була ситуація в закладах професійної освіти, де викладачі, з метою адаптації навчальної програми до контингенту слухачів та наявних умов, мали можливість вносити зміни в навчальні програми та програми стажування.

У змісті освіти цього етапу провідною залишалася трудова спрямованість, навколо якої формувався весь навчально-виховний процес у школах. Визначено, що в освітній процес почали впроваджуватися активні методи навчання та виховання, а саме: комплексний, екскурсійний, лабораторний, дослідницький тощо. Каталізатором розвитку установ соціального виховання та професійної освіти національних меншин наприкінці цього етапу стало запровадження загального навчання для дітей до 15 років.

Встановлено, що у зв'язку зі збільшенням асигнувань протягом третього етапу (1925–1938 рр.) спостерігалась позитивна динаміка зростання кількості установ соціального виховання та професійної освіти національних меншин у Північно-Східній Україні та охоплення ними дітей. Збільшення фінансування позначилося на покращенні матеріально-технічного та дидактичного забезпечення в установах соціального виховання та професійної освіти національних меншин у порівнянні з попередніми етапами: зросло видавництво підручників мовами національних меншин, підвищився рівень професійної підготовки педагогічних кадрів. Особливі зрушення на означеному етапі

відбулися в професійній освіті. З'ясовано, що у результаті реформування системи професійної освіти відповідно до постанови РНК СРСР «Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти» на території Північно-Східної України було утворено нові типи закладів профосвіти національних меншин: технікуми, профтехшколи фабрично-заводського учнівства, профтехшколи кустарно-промислового учнівства. У змісті професійної освіти спостерігалось зменшення загальнотеоретичного компоненту за рахунок професійного, посилювався зв'язок теорії з практикою та зуження спеціалізації, було запроваджено безперервну практику.

Використання системно-структурного та порівняльно-зіставного методів дозволило схарактеризувати неоднозначність тенденцій розвитку освіти національних меншин в межах третього етапу (1925–1938 рр.). На початку 30-х років XX століття у зв'язку з уніфікацією навчальних програм у змісті навчання й виховання установ соціального виховання національних меншин спостерігалось розширення ідеологічного компоненту, що, в свою чергу, значно обмежувало національний. Застосування емпіричних методів підтвердило, що реалізація національного компоненту зводилася до вивчення рідної мови та часткового навчання мовами національних меншин. У межах означеного етапу виявлено зміну концептуальної спрямованості шкільного навчання на політехнізацію шкіл національних меншин, що полягала у поєднанні шкільного навчання із виробничою працею, шляхом вивчення та практичним закріпленням учнями основ виробничих процесів. З'ясовано, що на території Північно-Східної України політехнізація шкіл національних меншин відбувалася за двома напрямками: поглибленням роботи в шкільних майстернях та шляхом прикріплення шкіл до промислових підприємств регіону. Доведено, що в закладах професійної освіти національних меншин на території Північно-Східної України активно впроваджувалися новітні методи і форми організації навчально-виховного процесу (Дальтон-план, лабораторний, бригадно-лабораторний методи, соцмагання), однак у школах національних меншин вони не отримали належної підтримки з боку вчителів. Причинами цього визначено відсутність необхідного методичного роз'яснення та невідповідності вчителів-практиків на місцях до їх використання.

Застосування конструктивно-генетичного методу довело наступність і системність упроваджуваної виховної роботи в установах соціального виховання та професійної освіти національних меншин і дозволило визначити такі напрями її реалізації: культурно-розвиваючий, суспільно корисну працю, антирелігійну пропаганду. Виховання в соціалістичному дусі зумовило пріоритетну роль самоорганізації дітей в установах соціального виховання (шкільна рада, старостат, рада дитячого будинку, дитячі виконкоми, частково рада командирів) та закладах професійної освіти (учнівський комітет, старостат, шкільна рада, профком).

Таким чином, у розділі за допомогою системного, історико-педагогічного, регіонального підходів визначено організаційно-педагогічні засади розвитку освіти у різних типах закладів загальної освіти та соціального

виховання, професійної освіти національних меншин у Північно-Східній Україні досліджуваного періоду у сукупності характеристик нормативної бази діяльності, особливостей змісту та форм освітньо-виховної роботи, визначення генези та тенденцій розвитку.

У третьому розділі **«Організаційно-педагогічні засади освітньої діяльності політосвітніх установ для національних меншин у Північно-Східній Україні (20–30-ті роки XX століття)»** визначено нормативно-правове забезпечення, особливості змісту, форм і методів освітньо-виховної роботи у закладах ліквідації неписьменності та культурно-освітніх установах.

Узагальнення та систематизація офіційно-нормативних документів, архівних джерел показали, що розвиток освіти в політосвітніх установах національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках XX століття зумовлювався змінами у нормативно-правовому забезпеченні, у діяльності органів управління, в організації освітнього процесу.

Застосування історико-ретроспективного методу дозволило виокремити сукупність чинників, що визначали розвиток політосвітніх установ у Північно-Східній Україні досліджуваного періоду: позапедагогічних (потреба в освічених громадянах для розвитку промисловості та індустріалізації; використання письменних громадян як об'єкта і суб'єкта ідеологічного впливу; необхідність об'єднання населення під спільними соціалістичними гаслами) та педагогічних (великий відсоток неписьменних серед національних меншин, відсутність освітніх закладів для малочисельних національностей, необхідність пошуку форм і методів прискореного навчання серед дорослого населення національних меншин).

За допомогою хронологічного та системно-структурного методів з'ясовано, що у першому періоді діяльності політосвітніх установ (1919–1922 рр.) було розроблено нормативну базу, створено керівні установи та організовано заходи з виявлення неписьменних. Доведено, що управлінська мережа політосвітніх установ об'єднувала як державні, так і громадські органи: Народний комісаріат освіти, Головний політико-освітній комітет, Всеукраїнську надзвичайну комісію боротьби з неписьменністю, товариство «Геть неписьменність!», центральну та губернські комісії національних меншин.

Виявлено, що мережу політосвітніх установ національних меншин утворювали заклади ліквідації неписьменності та культосвітні заклади.

З'ясовано, що освітній компонент, не зважаючи на політизацію та заідеологізованість роботи у політосвітніх закладах, був вагомим, завдяки чому представники національних меншин мали змогу ознайомлюватись із власною мовою, історією, культурою. Доведено, що провідними формами освітньої роботи у закладах ліквідації неписьменності на означеному етапі стали класно-урочна система та самоосвіта, а в культурно-освітніх установах – масова та гурткова робота.

За допомогою порівняльно-зіставного методу визначено, що в другому періоді діяльності політосвітніх установ для національних меншин (1922–1925 рр.) відбувалось значне скорочення фінансування закладів політосвіти; переведення їх на місцеві бюджети, а частини культурно-освітніх закладів на

самоутримання. Підтверджено, що попри закриття значної частини закладів політосвіти для національних меншин, робота з пошуку ефективних форм і методів освітньої роботи не припинялася й позначилася запровадженням комплексного навчання в закладах ліквідації неписьменності.

Використання системно-структурного та системно-функціонального методів дозволило виявити неоднозначність тенденцій розвитку освіти національних меншин в межах третього етапу (1925–1938 рр.). Визначено, що у першій його половині збільшення державного фінансування активізувало суспільний рух з ліквідації неписьменності серед національних меншин. Із середини 20-х років ХХ століття на території Північно-Східної України виявлено щорічну позитивну динаміку збільшення кількості установ ліквідації неписьменності та чисельності грамотного населення серед національних меншин. Доведено, що запорукою успіху стало визнання ліквідації неписьменності загальнодержавним завданням, для вирішення якого було задіяно всі методи впливу із залучення грамотного населення (зобов'язання, примусу, покарання та заохочення). Підтверджено, що до початку 30-х років на території Північно-Східної України представники майже всіх національних меншин (в тому числі й малочисельних) отримали можливість навчатися в установах з ліквідації неписьменності. Показано, що основними формами та методами навчання в культурно-освітніх установах були лекції, бесіди та дискусії, живі газети, усні газети, вистави, вечори, суди (літературні, політичні, виробничі), екскурсії, виставки. У закладах ліквідації неписьменності поєднувалися комплексна та класно-урочна системи, використовувалися методи бесіди, лекції, демонстрації, ілюстрації, пояснення, самостійної роботи та екскурсії.

Встановлено, що особливостями освітньої діяльності політосвітніх установ стали прискорені темпи навчання; використання спеціального навчального матеріалу для дорослого населення; застосування різних методів та засобів агітації; поєднання навчального процесу із працею учнів на виробництві та в колгоспах. З'ясовано, що наприкінці 30-х років ХХ століття спостерігалася переорієнтація змісту політосвіти у бік панування політичної складової та зменшення національної.

На основі регіонального підходу, що передбачав узагальнення та систематизацію архівних матеріалів Харківської та Чернігівської губерній, виявлено тенденцію до централізації та укрупнення політосвітніх установ, що пов'язана з малочисельністю та нерівномірністю розселення національних меншин регіону.

Таким чином, застосування системного, історико-педагогічного, регіонального підходів та методів, що їх конкретизують, дозволило визначити нормативно-правове забезпечення, особливості змісту, форм і методів освітньо-виховної роботи політосвітніх установ національних меншин у Північно-Східній Україні, їх генези та тенденцій розвитку в 20-х–30-х роках ХХ століття.

Результати дослідження отримані у процесі вирішення поставлених завдань, дали змогу сформулювати такі **висновки**:

1. Обґрунтовано теоретичні засади дослідження розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 1920-х–1930-х рр. З'ясовано, що проблема розвитку освіти національних меншин в означеному регіоні не була предметом цілісного історико-педагогічного дослідження. Здійснено періодизацію розвитку історіографічної бази проблеми. Виокремлено та схарактеризовано періоди її розвитку, а саме: перший – «Наміри та дії» (1920-ті – початок 30-х років XX століття); другий – «Згортання та занепад» (середина 30-х років – початок 80-х років XX ст.); третій – «Відродження» (друга половина 80-х років – початок 90-х років XX століття; четвертий – «Якісного оновлення» (початок 90-х років XX ст. – початок XXI ст.); п'ятий – «Переосмислення» (2014 р. – по теперішній час). Узагальнено підходи науковців до визначення основних категорій дослідження: «національні меншини», «освіта національних меншин», запропоновано авторське тлумачення понять «національні меншини», «розвиток освіти національних меншин».

Класифіковано джерела дослідження за такими групами: 1) архівні матеріали; 2) статистичні матеріали; 3) періодичні видання; 4) офіційно-нормативна документація; 5) документи особистого походження.

На основі виокремлених критеріїв розвитку освіти національних меншин Північно-Східної України в межах окресленого періоду, визначено етапи генези досліджуваного явища: перший етап (1919–1922 рр.) – формування та реалізація освітньої політики щодо культурно-освітнього розвитку національних меншин у її нормативно-правовій, фінансово-економічній та культурно-ідеологічній складових, розбудова мережі освітніх установ національних меншин різних типів та вимушене згортання за нестачі фінансування; другий етап (1922–1925 рр.) – активізація національно-освітньої політики згідно з проголошеним курсом коренізації, та, разом з тим, скорочення мережі закладів освіти національних меншин в умовах відсутності державного фінансування; третій етап (1925–1938 рр.) – трансформація від максимального розвитку освіти національних меншин до занепаду в умовах згортання політики коренізації.

2. Визначено організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у дошкільних установах і закладах інтернатного типу досліджуваного періоду. Схарактеризовано нормативну базу, що зумовлювала особливості розвитку установ дошкільної освіти та закладів інтернатного типу.

З'ясовано, що мережу установ дошкільної освіти та закладів інтернатного типу національних меншин на території Північно-Східної України у 20-х–30-х роках XX століття було представлено дитячими садками, дитячими майданчиками, денними дитячими будинками, дитячими будинками. Виявлено динаміку кількості закладів та охоплення дітей відповідного віку. Доведено, що розвиток установ дошкільної освіти та закладів інтернатного типу національних меншин на території Північно-Східної України у зазначений період характеризувався такими тенденціями: перехід від масової розбудови та визнання дитячого будинку основним типом соціального виховання до скорочення мережі та подальшої відбудови і реорганізації закладів.

Окреслено зміст виховання дітей в установах дошкільної освіти та закладах інтернатного типу національних меншин у сукупності напрямів: трудового, художньо-естетичного, фізичного та соціалістичного. З'ясовано форми та методи реалізації зазначених напрямів.

3. Схарактеризовано організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у трудових школах досліджуваного періоду. Констатовано, що основою реформування шкільної освіти національних меншин стала ідея будівництва єдиної трудової школи. Показано, що на території Північно-Східної України було сформовано шкільну мережу, яка охоплювала такі національності: євреї, поляки, німці, вірмени, татари та асирійці. Динаміка формування шкільної мережі для національних меншин в досліджуваній період мала нерівномірний характер, який визначався чергуванням періодів розбудови та спаду шкільного будівництва.

Виявлено, що попри те, що зміст й організаційні форми навчання у школах національних меншин визначалися навчальними програмами НКО, до початку 30-х років ХХ століття на території Північно-Східної України шкільні ради мали можливість на власний розсуд вносити корективи.

Встановлено, що зміни в навчально-виховному процесі трудових шкіл національних меншин провадились шляхом якісних трансформаційних перетворень у загальноосвітньому компоненті, національному компоненті, характері трудової спрямованості (від трудової до політехнічної школи), ступені ідеологічного навантаження. Доведено, що на різних етапах досліджуваного періоду кожен із означених компонентів змісту мав свої характерні особливості.

4. Розкрито організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у закладах професійної освіти досліджуваного періоду. Визначено нормативні засади та основні типи установ професійної освіти національних меншин, що функціонували на території Північно-Східної України: короткострокові та вищі педагогічні курси, педагогічні курси перепідготовки, професійно-технічні школи, кустарно-ремісничі навчальні майстерні, професійно-технічні школи фабрично-заводського учнівства, професійно-технічні школи кустарно-промислового учнівства, технікуми та національні сектори при технікумах. Схарактеризовано особливості організації освітнього процесу у кожному із зазначених типів закладів професійної освіти.

Конкретизовано організаційно-педагогічні засади, що визначали розвиток досліджуваних закладів. Зміст навчання передбачав вивчення предметів загальноосвітнього та професійного циклів, включення в навчальний процес виробничої практики у навчальних майстернях і лабораторіях. Національний компонент змісту освіти у закладах професійного спрямування обмежувався переважно вивченням рідної мови. Показано, що організація навчального процесу відзначалася інноваційністю методичних підходів.

Доведено, що у зв'язку з упровадженням єдиних принципів розвитку професійної освіти, мала місце тенденція до скорочення загальноосвітнього компоненту, звуження спеціалізації, запровадження безперервної виробничої

практики з поступовим перенесенням навчання на виробництво та уніфікацією методів і форм навчання. Визначені зміни були характерні й професійним закладам педагогічного спрямування.

5. Виявлено організаційно-педагогічні засади освітньої діяльності політосвітніх установ для національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках XX століття. Розкрито нормативно-правове забезпечення та схарактеризовано діяльність органів управління, що визначали розвиток політосвітньої роботи серед національних меншин досліджуваного регіону. Встановлено, що напрямами політосвітньої роботи серед національних меншин регіону були ліквідація неписьменності та культурно-освітній розвиток.

Доведено, що на території Північно-Східної України в окреслений період функціонувала мережа закладів політосвіти для таких національних меншин: євреї, поляки, німці, вірмени, латвійці, татари, литовці, караїми, грузини, асирійці, перси, корейці, китайці. Визначено типи закладів політосвітньої роботи національних меншин, представлених на території вказаного регіону: шкільні установи (школи ліквідації неписьменності, школи для малописьменних та вечірні робітничі школи II ступеня), установи клубного типу (клуби, хати-читальні, селянські будинки), бібліотеки. З'ясовано організаційні форми освітнього процесу у зазначених типах закладів політосвіти. Конкретизовано форми та методи навчання в установах політосвіти.

Показано, що тенденції розвитку освіти в політосвітніх установах національних меншин визначалися змінами у співвідношенні загальноосвітнього, політико-пропагандистського, національного та загальнокультурного компонентів, які полягали у зменшенні загальноосвітнього та національного компонентів та превалюванні політичної складової.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на вивчення можливостей творчого застосування історико-педагогічного досвіду організації освіти національних меншин Північно-Східної України в сучасній вітчизняній педагогічній практиці. Предметом подальших розвідок може бути порівняльний аналіз історико-педагогічного досвіду організації освіти національних меншин у різних регіонах України, в Україні та інших країнах Європи.

Основні результати дослідження висвітлено в таких працях автора

Розділ монографії

1. Сидоренко, Н. В. (2018). Професійна підготовка педагогічних працівників для закладів освіти національних меншин на території Північно-Східної України у 20–30 х роках XX ст. *Розвиток особистісно-професійної компетентності педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти*. Зосименко О. В., Єфремова Г. Л. (заг. ред.), (сс. 196–210). Суми: ФОП «Цьома С. П.».

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Сидоренко, Н. В. (2016). Зарубіжна та вітчизняна наукова думка про сутність понять «національна меншина» та «етнічна меншина». *Педагогіка*

формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 49 (102). 181–188.

3. Осьмук, Н. Г., Сидоренко, Н. В. (2016). Організаційно-педагогічні особливості розвитку установ освіти національних меншин для дітей дошкільного віку в Чернігівській губернії (20–30-ті рр. XX ст.). *Педагогічні науки*, LXXVI, 1, 68–72.

4. Сидоренко, Н. В. (2017). Становлення клубів національних меншин Північно-Східної України у 20–30-х роках. XX століття як освітньо-культурних закладів. *Науковий вісник Мукачівського державного університету Серія: Педагогіка та психологія*, 2 (6), 46–49.

5. Сидоренко, Н. В. (2017). Становлення мережі шкіл для національних меншин на території Північно-Східного регіону в період радянзації українського суспільства. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*, 5, 105–111.

6. Сидоренко, Н. В. (2018). Змістово-методичне забезпечення освітнього процесу у школах для національних меншин на території Північно-Східної України у 20–30-х роках XX століття. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4 (78), 336–348.

Стаття у науковому зарубіжному виданні

7. Сидоренко, Н. В. (2017). Організаційно-педагогічні особливості становлення й розвитку єврейських професійних шкіл м. Чернігова в 20–30-х роках XX століття. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, V (51), 56–60.

Праці апробаційного характеру

8. Сидоренко, Н. В. (2015). До актуальності дослідження теми історії розвитку шкільництва національних меншин України в XX столітті. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*. Суми, 78–81.

9. Сидоренко, Н. В. (2016). Розвиток закладів освіти національних меншин Конотопського округу в 20-х роках XX століття. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали II Міжнародної наукової конференції*. Суми, 127–130.

10. Сидоренко, Н. В. (2016). Інноваційні підходи до організації управління діяльністю освіти національних меншин в УСРР у 20-х роках XX століття. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції*. Суми, 59–63.

11. Сидоренко, Н. В. (2016). Аналіз дефініцій «національна меншина» і «етнічна меншина» в сучасній науковій та нормативно-правовій літературі. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ, 78–81.

12. Сидоренко, Н. В. (2017.) Подготовка педагогических кадров к работе в учреждениях образования для национальных меньшинств северо-восточной украины в 20-х годах XX века. *ТЖКБ ұйымдарының индустриалды-инновациялық даму жағдайындағы білім мазмұнын жаңғыртуу*

тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалы: материалдары онлайн-конференции. Шымкент, 42–45.

13. Сидоренко, Н. В. (2017). Єврейська швейна школа «Труд» у м. Чернігові: історія й педагогічні надбання. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: збірник наукових статей*, Суми, 224–227.

14. Сидоренко, Н. В. (2018). Особливості соціалізації дітей-сиріт у дитячих будинках 20-30-х років (на прикладі єврейського дитячого будинку № 1 м. Чернігова). *Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції*. Суми, 199–203.

15. Сидоренко, Н. В. (2017). Вірменські освітні заклади м. Харкова у 20-х рр. XX століття. *Слобожанщина в 1917–1921 рр.: вимір революції: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Суми, 150–153.

АНОТАЦІЇ

Сидоренко Н. В. Розвиток освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках XX століття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Суми, 2019.

Дисертація є цілісним історико-педагогічним дослідженням розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках XX століття. Обґрунтовано теоретичні засади дослідження розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у досліджуваний період. Визначено організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у дошкільних установах і закладах інтернатного типу досліджуваного періоду. Схарактеризовано організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у трудових школах досліджуваного періоду. Розкрито організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у закладах професійної освіти досліджуваного періоду. Визначено організаційно-педагогічні засади освітньої діяльності політосвітніх установ для національних меншин у Північно-Східній Україні в 20-ті –30-ті роки XX століття.

Ключові слова: розвиток, національна меншина, освіта національних меншин, Північно-Східна Україна, 20–30-ті роки XX століття, організаційно-педагогічні засади, дошкільні установи, трудові школи, професійно-освітні заклади, політосвітні установи.

Сидоренко Н. В. Развитие образования национальных меньшинств в Северо-Восточной Украине в 20-х-30-х годах XX века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Сумской государственной педагогический университет имени А. С. Макаренка. – Сумы, 2019.

Диссертация является целостным историко-педагогическим исследованием развития образования национальных меньшинств в Северо-Восточной Украине в 20-х–30-х годах XX века. Обоснованы теоретические основы исследования развития образования национальных меньшинств в Северо-Восточной Украине в исследуемый период. Определены организационно-педагогические основы развития образования национальных меньшинств в дошкольных учреждениях и учреждениях интернатного типа исследуемого периода. Охарактеризованы организационно-педагогические основы развития образования национальных меньшинств в трудовых школах исследуемого периода. Раскрыты организационно-педагогические основы развития образования национальных меньшинств в учреждениях профессионального образования исследуемого периода. Определены организационно-педагогические основы образовательной деятельности учреждений политпросвещения для национальных меньшинств в Северо-Восточной Украине в 20-е–30-е годы XX века.

Ключевые слова: развитие, национальное меньшинство, образование национальных меньшинств, Северо-Восточная Украина, 20–30-е годы XX века, организационно-педагогические основы, дошкольные учреждения, трудовые школы, профессионально-образовательные учреждения, учреждения политпросвещения.

Sydorenko N. V. Development of education of national minorities in North-Eastern Ukraine in the 20–30s of the XX century. – On the rights of manuscript.

Thesis for Candidate of Pedagogical Sciences degree in specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. – Sumy, 2019.

The thesis is a comprehensive historical-pedagogical study on the development of education of national minorities in the North-Eastern Ukraine in the 20–30s of the XX century. In the thesis on the basis of analysis of published and archival sources, the theoretical principles of research on development of education of national minorities in the North-Eastern Ukraine in the studied period are substantiated. The key concepts of research (“national minorities”, “education of national minorities”, “development of education of national minorities”) are defined. Generalization of the state of scientific development of the problem and classification of resource base of research are carried out.

The organizational-pedagogical foundations of development of education of national minorities in preschool institutions and residential institutions, labour schools, institutions of vocational education, political education institutions in the North-Eastern Ukraine in the 20–30s of the XX century are determined.

It is found out that the network of preschool education institutions and residential institutions of national minorities in the territory of North-Eastern Ukraine in the 20–30s of the XX century was represented by kindergartens, children’s playgrounds, day-care children’s homes, children’s homes. The dynamics of the number of institutions and coverage of children of the corresponding age is revealed. The content of upbringing of children in preschool education institutions and residential institutions of national minorities in labour, artistic-aesthetic, physical and

socialist directions is outlined. The forms and methods of realization of the indicated directions are found out.

It is stated that the basis for reforming the school education of national minorities was the idea of creation of a united labour school. It is established that in the territory of North-Eastern Ukraine a school network was formed that covered such nationalities as Jews, Poles, Germans, Lithuanians, Armenians, Tatars, Latvians and Assyrians. The dynamics of formation of the school network for national minorities during the studied period was uneven, which was determined by the alternation of periods of development and decline of school construction.

It is established that changes in the educational process of the labour schools of national minorities were carried out through qualitative transformations in general education component, national component, the nature of labour orientation (from labour to polytechnic school), the degree of ideological loading.

The normative foundations and basic types of institutions of vocational education of national minorities are defined: short-term and higher pedagogical courses, pedagogical courses of professional development, vocational schools, handicraft workshops, vocational-technical schools of factory-industrial apprenticeship, technical schools and national sectors at technical schools. The peculiarities of organization of educational process in each of the mentioned types of institutions of vocational education are characterized.

It is revealed that the areas of political education work among the national minorities of the region were elimination of illiteracy and cultural-educational development. Types of institutions of political education work of national minorities represented in the territory of the North-Eastern Ukraine: schools (schools for illiteracy elimination, schools for illiterate and evening working schools of II stage), institutions of club type (clubs, reading houses, peasant houses), libraries are characterized. The organizational forms of the educational process in these types of institutions of political education are found out. The forms and methods of teaching in the institutions of political education are specified.

Key words: development, national minority, education of national minorities, North-Eastern Ukraine, 20–30s of the XX century, organizational-pedagogical foundations, preschool institutions, labour schools, vocational education institutions, political education institutions.

Підписано до друку 21.02.2019 р. Формат 60X90/16. Гарн. News Times.
Друк ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.

Надруковано в редакційно-видавничому відділі
СумДПУ імені А. С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87.